

KONTRAST A JEHO FUNKCIA V EXPRESÍVNEJ IDEOLOGICKY MOTIVOVANEJ DENOMINÁCII POLITICKÉHO SUBJEKTU

THE CONTRAST AND ITS FUNCTION IN THE EXPRESSIVE AND IDEOLOGICALLY DENOMINATED POLITICAL ENTITY

PATRÍCIA MOLNÁROVÁ

Abstract

The denomination of a political subject in the ideologically conditioned media discourse of the period of socialism reflects important socio- and pragma stylistic aspects of language resulting from the socio-political context. Research attention is focused on expressive lexicon in the denomination of a political entity occurring in a contrasting position due to the bipolarity of the world – we and the others, allies and enemies, socialism and capitalism, East and West. The aim of the paper is to analyse motivational categories and contextual expressiveness to point out the usage and function of contrast in the ideologically determined discourse in regard to socio-stylistic (language and text in relation to historical and social context) and pragmatic-stylistic aspects (persuasiveness, ideological propaganda, communication effect).

Keywords: contextual expressiveness, contrast, ideology, official party discourse, propaganda, socialism, stereotype, stylistics.

Abstrakt

Denominácia politického subjektu (jednotlivca, kolektívu, politického systému) v ideologicky podmienenom mediálnom diskurze obdobia socializmu reflektovala niektoré významné socio-pragmastylistické prvky jazyka vyplývajúce zo spoločensko-politického kontextu. Príspevok sa zameriava na expresívnu rovinu slovnej zásoby označujúcej politické subjekty stojace v kontrastnej pozícii voči sebe. Cieľom príspevku je analýzou motivických kategórií a kontextovej expresivity poukázať na spôsob využitia a funkciu kontrastu v ideologicky determinovanom mediálnom komunikáte, pričom do hry vstupujú tak socioštylistické (jazyk a text vo vzťahu k historicko-spoločenskému kontextu), ako aj pragmastylistické aspekty vzťahu jazyka a komunikácie (persuazívna funkcia ideologická propaganda, komunikačný efekt).

Kľúčové slová: ideológia, kontextová expresivita, kontrast, oficiálny stranický diskurz, propaganda, socializmus, stereotyp, štylistika.

Úvod

Denominácia politického subjektu – jednotlivca, kolektívu, politického systému – sa v socializme zakladala na úzkom kontakte, možno hovoriť tiež o prisnej podriadenosti, s oficiálnou ideológiou marxizmu-leninizmu. Súvisiacim, nemenej významným textotvorným a (objektívnym) štylistickým prostriedkom bola dôsledná polarizácia spoločnosti vychádzajúca z geopolitických súvislostí dvoch ideových a ekonomických sústav – socializmu a kapitalizmu. Zaoberajúc sa výskumom mediálnych komunikátov, R. Fowler konštatoval, že jazyk nie je neutrálny, ale vysoko konštruktívny sprostredkovateľ javov, obsahov a významov, z čoho vyplýva jeho dôležitosť pre vytváranie ideí a obrazov predkladaných v médiách. Jazyk v zmysle kódu nesúceho význam, tak sémantický, ako aj pragmatický (pozri obr. 1 v závere), umožňuje organizovať svet a vnímať ho prostredníctvom vzťahov a kategórií, ktoré neexistujú prirodzene, ale sú vytvárané tak, aby reprezentovali záujmy, hodnoty a správanie spoločnosti a jednotlivých skupín v nej. To podmieňuje kognitívnu funkciu jazyka poskytujúcu recipientovi štruktúrovanú mentálnu reprezentáciu sveta (Fowler, 1991, s. 1 – 5). Fowlerovej charakteristike zodpovedá

jazykové stvárnenie dvoch politicko-ideologických sústav v médiách. Reflektovalo sa vo vyhranenej čierno-bielej a na kontraste založenej stereotypizácii, ktorá spoluutvárala propagandu s využitím (kontextovej) expresívnosti a kontrastnosti prítomnej najmä a explicitne v lexikálnej rovine s významovým presahom do úrovne štylistickej a pragmatickej. Cieľom štúdie je usúvzťažniť funkciu expresívnosti a kontrastnosti v rámci ideologickej propagandy na jazykovo-komunikačnej a pragmatikomunikačnej úrovni dobového mediálneho textu. Do kvalitatívnej analýzy pritom vstupujú tak socioštylistické faktory, ku ktorým zaraďujeme jazyk a text v historicko-spoločenskom kontexte, ako aj pragmaštylistické záležitosti v podobe persuzívnej funkcie ideologickej propagandy či komunikačný efekt textu.

Štúdia logicky nadväzuje na predchádzajúci výskum expresívnosti v jazykovom obraze nepriateľa, ktorý dokázal implicitnú prítomnosť kontrastu v denominácii politického subjektu (Molnárová, 2021). Východiskový materiál pôvodne tematicky orientovaných textov názorovej publicistiky, excerpovaných zo stranického periodika *Pravda*, bol rozšírený a doplnený. Aktuálnu výskumnú vzorku, z ktorej odvodzujeme naše výsledky a interpretácie tvorí 128 úvodníkov, z toho 22 tematicky orientovaných (prvomájové a novoročné texty¹), v rozsahu rokov 1948 – 1956. V textoch z oficiálneho stranického diskurzu je zachytené, z hľadiska expresivity exponované, obdobie počiatočného formovania socializmu v Československu vrátane stranických čistiek, politických procesov a v neposlednom rade budovania a pádu kultu osobnosti. Ide o javy v pozícii extralingválnych štylistických prostriedkov s dosahom na kontextovú expresivitu ďalej analyzovaných konkrétnych lexikálnych jednotiek.

Teoreticko-metodologické východiská

Vzťah médií k ideológii a propagande bol v skúmanom období asymetrický a realizovaný v podobe pyramídového diskurzu príznačného autoritatívnym charakterom, hierarchickou organizáciou, tradicionalizmom a absenciou spätnej väzby. Nachádzal sa v ňom jeden centrálny vysielateľ, v tomto prípade KSS ako spoločensko-politická a ideologická autorita, a jeho kanály mali zvyčajne podobu tradičných printových médií (podľa Flusser, 2002, s. 17). Nátlakové využitie, resp. zneužitie média mohlo mať podobu „*útočení na jednotlivce ve snaže je vystrašit nebo přimět k povolnosti, případně situace, kdy jsou zprávy vědomě využívány jako šedá propaganda ve prospěch jistých zájmů, stranického boje či ideologie*“ (McQuail, 2016, s. 220). Metaforicky tak bola propaganda filtrom podmieňujúcim spôsob percepcie a umožňujúcim manipuláciu s myslením i konaním recipienta v snahe dosiahnuť požadované výsledky (porov. Howiecky, Zasepa, 2003). Extralingválne pôsobenie ideológie odkazuje nielen na systém hodnôt, ale najmä na jej previazanosť s mocenskou štruktúrou v krajine, jej prejavmi v mediálnom diskurze a legitimáciu dominantných politických faktorov či subjektov (Eagleton, 2007, s. 1 – 9). Charakterizuje ju schematickosť, stereotypizácia, statickosť, uzavretosť, iracionálnosť a dogmatickosť, ale aj istý stupeň fanatizmu. M. Billig (2004, s. 218) dodáva, že ide o bežnú súčasť spoločnosti a „*spoločenská nerovnosť sa javí ako prirodzená a nevyhnutná [...], pričom ideologické princípy sú hlboko zakorenené v jazyku, a tým aj vo vedomí používateľov*“.

Túto prepojenosť reflektuje názor, že slovo je ideologickým fenoménom a jeho význam je sprievodnou súčasťou, a zároveň vysvetlením každej ideologickej činnosti. Jazyk je médiom ideológie „*ať už jako transparentní vyjádření mocenských vztahů ve společnosti, nebo jako skrytá, implicitní reprezentace moci*“ (Kraus, 2008, s. 124). Problematika vzťahu jazyka a ideológie v mediálnom diskurze a ich vplyvu na spoločnosť či adresáta bola rozpracovaná vo východiskových dielach diskurzívneho charakteru (Fairclough, 1995; Fowler, 1991; Kraus, 2008;

---

¹ Konkrétne rozdelenie je 13 prvomájových a 9 novoročných úvodníkov, ktoré tvorili materiálový základ prvého výskumu. Kvantitatívna disproporciosť vzhľadom na určené obdobie je dôsledkom toho, že tematicky sa úvodníky k 1. máju publikovali aj v dňoch predchádzajúcich a nasledujúcich po Sviatku práce. Tieto texty sú zahrnuté vo výskumnej vzorke.

Schneiderová, 2015; van Dijk, 2008, 2011 a ďalší). Jazyk je nástrojom realizácie zámerov vytvorený spoločnosťou, ktorého najširšie možnosti k manipulácii poskytuje slovná zásoba (Krupa, 2000, s. 8 – 15). V skúmaní relácií moci a jazyka obdobia socializmu nachádzame možnosť uplatňovať hodnotiaci i hodnotový rozmer sústredený v expresívnej (kladnej i zápornej) denominácii politického subjektu. Politický subjekt identifikujeme ako aktérov priamo i nepriamo zúčastnených pri tvorbe a realizácii politiky, ktorí majú kľúčové postavenie pri definovaní individuálnej a spoločenskej genézy verejných záujmov, ako aj pri formovaní vzťahov medzi politikmi a ďalšími sektormi (Kováčová, Králik, 2017, s. 98 – 99). Politickým subjektom môže byť jednotlivец, ale vo vybranom období je častejší kolektív alebo celý politický systém.

Jadro výskumu a predmet kvalitatívnej analýzy, kategorizácie, komparácie a interpretácie predstavujú expresívne lexikálne výrazy pomenújúce politický subjekt v kontexte stereotypu *my a tí druhí*. V danom kontexte je expresívnosť prejavom subjektivity, hodnotenia, ale aj persúázie a manipulácie vzťahu adresáta, v tomto prípade cez prizmu politickej ideológie, k recipientovi (Mistrík, 1993, s. 134 – 135). Podľa V. Jílka (2021, s. 7 – 9) ide o pragmatickú zložku významu jazykového prostriedku, čo dokladá nasledujúce konštatovanie: „*Kombinace expresivity a hodnocení v obou případech, tedy je-li expresivní prostředek užít jako přímý nosič hodnocení či jako podpůrný prostředek hodnocení, poskytuje původci sdělení produktivní instrument k naplnění konativního cíle (funkce), má potenciál u příjemce na základě vzbuzení emoční, citové odezvy vést k vytvoření, změně názoru, postoje k osobám, dějům, situacím (persvazivní funkce) či jej může pohnout k žádoucimu typu jednání (ziskávací funkce)*“ (Jílek, 2021, s. 10). Keďže ide o písaný text v printovej podobe (terciárne média, kategorizácia podľa Volek – Jiráček – Köpplová, 2006, s. 10), expresívnosť je prejavom racionálnej, zámernej a vopred pripravenej činnosti podnecujúcej pragmatický aspekt v kontexte aj komunikácie, čo rozvíja žiadaný komunikačný efekt (Klingová, 2018, s. 145; Slančová, 1996, s. 98 – 99).

V praktickej časti štúdie prezentujeme výsledky výskumu expresívnych pomenovaní založené na predstavených teoreticko-metodologických východiskách, pričom ich rozčleňujeme do troch skupín – jazyková reflexia obrazu nepriateľa, jazyková reflexia obrazu spojencov a ich vzájomná komparácia založená na princípe kontrastu a jeho funkcii v rámci kontextovej expresivity ako štylistickej zložky textu.

Analýza materiálu

a) Využitie expresivity v jazykovom obraze nepriateľa

Skúmaný jazykový obraz nepriateľa na stránkach denníka *Pravda* zachytáva pomenovanie politického subjektu s využitím expresívnych výrazových prostriedkov, ktoré na základe zvolenej lexiky a významu členíme do niekoľkých motívických kategórií. Nepriateľ predstavuje kultúrno-sociálny konštrukt, premenlivú diskurzívnu figúru, štruktúrny fakt, ktorý sa prispôsobuje kontextovým (spoločenským, politickým, ideologickým) podmienkam a reprezentuje inakosť/cudzosť voči domácej spoločnosti a jeho spojencovi, čím prispieva k formovaniu hodnotového systému. Nepriateľ reprezentuje pocit ohrozenia, nedôvery a prenáša sa naňho zodpovednosť za neúspech, je agresorom a iniciátorom konfliktu, ktorý buď existuje, alebo je nutné ho vykonštruovať (k tomu Nečasová, 2020, s. 12; Eco, 2013, s. 10; Kmeť, 2021). Obraz nepriateľa je úzko spätý so štátom, národnosťou a vojenstvom a zároveň plní dôležitú úlohu v legitimácii štátneho monopolu s využitím sily. Má vplyv a schopnosť transformovať systém spoločenských hodnôt (Beck, 1997, s. 66). V rámci skúmania obrazu nepriateľa sa podľa N. Čingerovej (2015, s. 4) kladie dôraz nielen na to, ako sú subjekty pomenované a ako sa na ne odkazuje (princíp nominácie), ale aj na to, aké činy, charakteristiky a kvality sú im pripisované (princíp predikácie). V expresívne podmienenej denominácii nepriateľa sme identifikovali šesť motívických kategórií – zrada, agresia/zločinnosť, cudzosť, úpadok, nad/podradenosť a fašizmus.

Motív *zrada* sa vzťahoval najmä k domácej nepriateľovi, uplatňujúc širokú škálu synoným na pomenovanie subjektu, ktorý zradil vlast', resp. ideové myšlienky československého

socializmu (*zradcovia, špióni, záškodníci, agenti, vyvrheli, renegáti, sabotéri, rozvratníci, škodcovia, diverzanti*) a to aj s využitím ironie („*priatelía*“). V adjektívnej podobe sa nachádzalo niekoľko variant lexikálnej jednotky zrada – *zradcovskí, zradcovská, zradná*. Menovité vyčlenenie jednotlivca bolo zriedkavým, ale nie výnimočným prípadom, napr. *hlavný zloduch* (Slánský) alebo *vyvrheli typu Slánskeho, Šilinga, Husáka* v súvislosti s vykonštruovanými politickými procesmi v 50. rokoch. Častejšie sa zdôrazňovalo spolčovanie nepriateľov prostredníctvom výrazov s priamym príznakom pejoratívnosti (*klika, banda*) alebo s negatívnym príznakom vyplývajúcim z kontextu (*agentúra, elementy, kruhy, sily*). K motívu zrady patrí aj výraz *reakcia* spájaný s ďalšími prívlastkami tak v substantívnom (*rozvratná reakcia, hazardérska reakcia, buržoázna reakcia*), ako aj adjektívnom tvare (*reakční našepkávači, reakčné kruhy*).

Motív *agresia/zločinnosť* vystupuje v komplementárnosti k mierovej politike presadzovanej ideológiou socializmu, podporujúc kontrastný stereotyp Západ = militarizmus – Východ = pacifizmus. Bohaté zastúpenie expresívnych výrazov vzťahujúcich sa k danému motívu možno diferencovať na základe princípu predikácie. Agresia nepriateľa sa prejavovala v poburovaní proti mieru a v podnecovaní nepokojov (*štváči, rušitelia, rozbíjači, agresori, útočníci*), narušením mierovej stability s využitím pomenovaní vojenských subjektov (*žoldnieri, zbrojnoši, piráti, dravci²*), priamym útokom na život (*vrahovia, kati, smrtonosi*) alebo na majetok (*koristníci, vykorisťovatelia, vydierači*). V adjektívnych tvaroch ide o výrazy, ktoré spája prvok brutality (*zbesilí, krvilační, vraždiaci, zákerní*), ale objavil sa aj prvok dehumanizácie nepriateľa (vľčí *kapitalizmus*) či symbolická spojitosť s temnotou (*čierni rytieri „plášťa a dýky“, najčernejšie imperialistické sily*). Časté bolo pomenovanie v spojení s vojnou, lebo nepriateľ je ten, kto pripravuje vojnu (*podnecovatelia vojny, podpaľači vojny, strojcovia vojny, plánovači vojny, osnovatelia vojny, vojnové sily, vojnoví štváči*).

Motív *cudzosť* explicitne podporuje vyčlenenie politického subjektu, v rámci ktorej možno uviesť ideologickú (*imperialisti, kapitalisti, triedni nepriatelía, monopolisti*) a geografickú (*angloamerickí, americkí, západní, cudzí, spoza oceánu*) diferenciáciu realizovanú v podobe substantív aj adjektív. Objavili sa aj pomenovania vytvorené pomocou ironie („*osloboditelia*“, *priatelía, dobrodruhovia*) a metafory (*organizátori nového „križiackeho“ ťaženia, predĺžená ruka medzinárodnej reakcie*). Motív cudzosti zosobňovali aj výrazy pomenújúce osoby vstupujúce na územie štátu s nekalými úmyslami (*interventi, okupanti, uchvatitelia*). V jednom prípade sa vyskytlo pomenovanie s konotáciou k mentálnej nestabilite, resp. duševnej narušenosti nepriateľa (*šialenci spoza oceánu*).

Motív *úpadok* sa zameriaval na finančný aspekt v obraze nepriateľa (*bankrot reakcie, skrachovaní rytieri ťahajúci káru amerických dolárových magnátov*), jeho slabosť (*morový generál Riddgway, umierajúci kapitalizmus*) a celkový regres (*zpiatočníci, žalostné tiene minulosti*). S tým súvisí aj motív *nad/podradenosť*, ktorý poukazoval na ekonomickú zvrchovanosť (*mocnári kapitálu, kapitalistická nadvláda*), často s bližším určením lokality v Amerike (*mocipáni vo Washingtone a New Yorku, monopolitickí generáli Walstreetu, vládcovia newyorskej burzy*). Nepriateľ v nadradenom postavení je ten, kto utláča iného (*otrokári, ujarmovatelia, hrobári socializmu, kozmopoliti*). Na druhej strane v negatívne interpretovanom podradenom postavení sa nachádzali spojenci nepriateľa a tí, ktorí s utláčateľmi spolupracujú (*zmarshalizované privesky vojnového hospodárstva, vazali, prisluhovači, pomáhači*).

Posledný zaznamenaný motív *fašizmus* odkazoval k druhej svetovej vojne a uplatnil sa najmä (ale nie výhradne) v kontexte vojnových konfliktov v Ázii, v ktorých sa nacistická/fašistická terminológia kombinuje s referenciou na západný svet a kapitalizmus (*americkí gaulajteri, essesáci, fašisti na Západe, hitlerovské ozbrojené hordy*). Uvedené výrazy

---

² V lexikálnej jednotke dravec je v primárnom význame zastúpený princíp dehumanizácie obrazu nepriateľa. V prenesenom význame zase ide o prejav inherentnej, nielen kontextovej expresivity.

pomenúvajú nepriateľskú, zvyčajne vojenskú činnosť podporovanú USA alebo kapitalistickými veľmocami v Európe (napr. Francúzskom alebo Anglickom).

b) Využitie expresivity v jazykovom obraze spojenca

Kontrastná kategória politického subjektu reprezentujúca vzťah nerovnakosti, nerovnosti alebo nepodobnosti medzi dvoma javmi (Mistrík, 1993, s. 246) bola rovnako analyzovaná na pozadí kontextovo podmienenej expresivity zameranej na denomináciu politického subjektu spojenca. Pojem/kategória nepriateľa prirodzene vyvoláva potrebu zdôrazniť heroizmus, ochranu a (seba)obetu iného subjektu s cieľom zabezpečiť pretrvanie aktuálnych spoločenských hodnôt, čím dochádza k vytvoreniu opozície v podobe spojenca, priateľa, obrancu (Beck, 1997, s. 67). V extralingválnych podmienkach skúmaného obdobia rokov 1948 – 1956 je to Sovietsky sväz a jeho jednotlivé súčasti, ku ktorým patria vedúci štátni, politickí a ideologickí činitelia (Stalin, Lenin, Marx, Engels), komunistická strana, sovietsky ľud a sovietska armáda. Okrem logického politického spojenca v podobe ZSSR možno do tejto kategórie zaradiť aj najvyšších predstaviteľov domácej politickej scény (Gottwald, Široký, Zápotocký) a domácu komunistickú stranu (KSČ, KSS), ktorí v komparácii k predchádzajúcej kategórii vystupujú ako opozícia voči domácej nepriateľovi. Počas analýzy sa ukázalo, že reflexia jazykového obrazu pozitívne stvárňovaných subjektov bola prítomná v značne menšej miere v porovnaní s prepracovanosťou jazykového obrazu nepriateľa. Hoci cieľom výskumu nebola kvantitatívna analýza poskytujúca presné dáta a frekvenciu výskytu jednotlivých pomenovaní, usudzujeme tak na základe väčšej členitosti motívov a pestrejšej škály konkretizujúcich lexikálnych príkladov v rámci obrazu nepriateľa. Avšak, aj v kategórii obrazu spojenca sa profiluje niekoľko motívických skupín, ktoré uvedené subjekty nielen pomenúvajú, ale zároveň charakterizujú a hodnotia.

Denomináciu spojeneckého politického subjektu diferencujeme podľa stupňa emocionálneho vzťahu, ktorý smeruje od priateľských (*drahí sovietski priatelia, mocný tábor priateľov mieru, najvernejší priateľ*) k rodinným (*bratský Sovietsky sväz, najvernejší syn slovenského ľudu* – pozn. V. Široký) referenciám s koncentráciou okolo lexikálnych jednotiek *syn, brat, rodina, sestra*. Sovietsky zväz ako ten, kto podporuje a pomáha rozvíjať socializmus v Československu, nachádzame pod označením *spojenec* či *stúpenec veľkej myšlienky socializmu*. V súvislosti s tým sa vyzdvihujú jeho/ich (sovietskych ľudí, politikov, podporovateľov) kladné atribúty vyjadrené prívlastkami *najsilnejší, najvernejší, najväčšia sila sveta, nepremožiteľný, mohutný, mocný* i *mierumilovný*. Dôležitou charakteristickou črtou v opozícii k motívu agresie v obraze nepriateľa je boj za mier a slobodu a obrana štátnej nezávislosti (*najmocnejší ochrancovia mieru, neochvejný pilier svetového mieru, záštita mieru, ochrancovia slobody a nezávislosti, osloboditelia a obrancovia slobodných národov*).

Tieto aspekty sa vzťahovali nielen na celok, ale aj na jednotlivca v súvislosti s rozvíjaním kultu osobnosti. Značnú pozornosť, pochopiteľne, venovala stranícka tlač osobe J. V. Stalina, ktorý bol opakovane označovaný charakteristickými výrazmi a spojeniami, odzrkadľujúcimi jeho vojenského génia, múdrosť, vodcovské schopnosti a pokrokové zmýšľanie – *generalissimus, veľký praporečník mieru, zástavník mieru, ručiteľ šťastného života, najmúdrejší človek mieru, geniálny učiteľ, priekopník industrializácie* atď. V podobnom duchu, i keď menej pestro, sú pomenovávaní a hodnotení aj československí činitelia, napr. *naš milovaný súdruh Gottwald, náš drahý súdruh Široký*. Oslavované sú i kolektívne zoskupenia, najmä sovietska armáda a komunistická strana. Lexikálne výrazy denominujúce armádu vyzdvihujú jej silu, hrdinskosť a významnú funkciu, ktorú zohrala pri oslobodení Československa po druhej svetovej vojne (*hrdinská sovietska armáda, neporaziteľná sovietska armáda, žiarivý príklad – sovietska armáda, učiteľka, naša osloboditeľka*). Rovnako je pristupované k vojakom tvoriacim oslavovanú armádu (*hrdinskí protimperialistickí bojovníci, slávni sovietski vojaci, sovietski osloboditelia*). V prípade komunistickej strany nenachádzame výrazne inak motivované lexikálne jednotky. Bola označovaná ako *naša milovaná strana, staršia a skúsenejšia bojovníčka* (pozn. KSSS – motív vzoru), *prezieravý, rozhodný a obozretný vodca, záchranca Republiky* a iné.

Pri komplexnom náhľade na excerpované expresívne lexikálne jednotky nachádzajúce sa v pomenovaniach spojenca, môžeme hodnotiaci aspekt vnímať tak v substantívnych, ako i v adjektívnych tvaroch. Najmä prostredníctvom zvolenej lexiky je čitateľovi predkladaný základný obraz veľkoleposti, sily a neohrozenosti, ktoré sa spájajú so Sovietskym zväzom (*mohutný, veľký, gigantický, obrovský, nezmerný, neochvejný, nepremožiteľný*). Zdôrazňuje sa jeho hrdinstvo a vytrvalosť v boji proti nepriateľom socializmu/komunizmu (*hrdý, hrdinský, heroický, slávny, prezieravý, rozhodný, obozretný*). Nemenej časté sú prívlastky s hlbším emocionálnym základom (*šťastný, hlbokomilovaný, drahý, bratský, šlachetný*) a o stupni glorifikácie vypovedajú taktiež zvolené superlatívne tvary viažuce sa k pomenovaniu spojenecského subjektu (*najväčší, najmocnejší, najhúževnatejší, najslávnejší, najlepši, najušľachtilejší*), ako i výrazy *nesmrteľný* či *geniálny*.

Interpretácie, závery, perspektívy

Kvalitatívna analýza, kategorizácia, významová a vzťahovo-interpretácia komparácia dvoch vzájomne kontrastných politických subjektov reflektovaných prostredníctvom jazyka v dobovom mediálnom a ideologickom diskurze prináša výsledky viažuce sa k jazykovo-komunikačnej aj pragmatika-komunikačnej úrovni textu. Výskum kontrastne budovaných pomenovaní v oboch prípadoch plní aj štylistickú funkciu podieľajúcu sa na formovaní mediálneho komunikátu v špecifickom prostredí. Tak ako sme konštatovali v úvode, opierajúc sa o názory R. Fowlera, stotožňujeme sa v závere a na základe získaných výsledkov s jeho tvrdením, že „čokoľvek povedané alebo napísané o svete je artikulované zo špecifickej ideologickej pozície: jazyk nie je priehľadné okno, ale lámové štruktúrované médium“ (Fowler, 1991, s. 10). Informácia podaná v médiách je teda výsledkom subjektívnej interpretácie podávateľa a v rámci historického kontextu, z ktorého pochádza, predstavuje istú vybranú reprezentáciu skutočnosti ovplyvnenú štruktúrou média (straníckej tlače) a hodnotami spoločnosti (socialistickou ideológiou). Ideológiu ako jeden z objektívnych štylotvorných činiteľov daného obdobia preto možno zaradiť k socioštylistickým aspektom ovplyvňujúcim jazyk, text aj komunikáciu.

Na jazykovo-komunikačnej úrovni skúmaného mediálneho textu ako sprostredkovateľa názorov, hodnotenia a spolutvorcu verejnej mienky diferencujeme širokú škálu expresívnych výrazových prostriedkov. Práve expresivita slovnéj zásoby najvýstižnejšie postihuje potreby spoločenského a ideologického zriadenia, prostredníctvom ktorých môžeme pristúpiť aj k postupnej konštrukcii hodnotového systému society. Na základe motívickej príslušnosti členíme skúmané výrazové prostriedky do menších skupín zaznamenávajúcich nielen pomenovanie politického subjektu, ale aj jeho hodnotenie na kontrastnej osi kladné – záporné. Pozitívna aj negatívna expresivita vyjadrená v daných textových súčiastiach sa pohybuje od inherentnej k adherentnej, ale komplexný význam (sémantický aspekt) nadobúda až zohľadnením extralingválneho kontextu, ktorého súčasťou je prítomnosť socialistickej ideológie, politická a stranícka propaganda realizovaná v médiách a, samozrejme, polarizácia spoločnosti v období studenej vojny (pozri obrázok 1). Ako uvádza Findra (2009, s. 164), kontext je vyjadrením vzťahu a vzájomnej podmienenosti medzi textom, konkrétnou komunikačnou situáciou a širšími spoločenskými a dobovými súvislosťami, na základe ktorých dokážeme určiť vzťahy a funkciu konkrétnych prvkov, v tomto prípade expresívnych lexikálnych jednotiek, v texte. Z kontextu vyplýva ich zapojenie do dobovo platného politicko-ideologického stereotypu, čo určuje ich sémantický aj pragmatický aspekt a spoluutvára štýl straníckej publicistiky i podobu a funkciu jazyka obdobia socializmu ako takého.

Zároveň platí, že kontextová expresivita sa v jednotlivých lexikálnych jednotkách a spojeniach neprejavuje len vo vzťahu k ideologicky podmienenému prostrediu, ale rovnako aj vo vzťahu voči sebe navzájom. Dôrazne sa to prejavuje najmä v prípade denominácie kladne pomenovaných a hodnotených politických subjektov, kde pozitívna vyplýva, okrem iného, z ich kontrastnej pozície v texte. U. Beck (1997, s. 67) vo svojej definícii nepriateľa konštatuje, že ide o dôsledok generovaných a dostupných predsudkov a stereotypov, ktoré boli dramaticky

vyskladané a následne využité k vytvoreniu a expanzii aparátu štátnej autority a vojenstva. To sa potvrdilo prítomnosťou a členitosťou motivických kategórii *zrada, nadradenosť, agresia*. V kontraste k prvkom násilia v obraze nepriateľa sa v obraze spojencu v médiách prirodzene zdôrazňuje opak – túžba po mieri, stabilite, spolupráci, budovaní a rozvíjaní fyzických aj ideových výdobytkov. Ide o kombináciu niekoľkých mediálnych referenčných prístupov podieľajúcich sa na vytváraní hodnotového systému spoločnosti. Identifikujeme ich ako referenciu na národ (vo význame Východ – Západ), referenciu na osobu/elitu (kult osobnosti verzus kult nepriateľa), ale aj referenciu na vybrané negatívne atribúty (porov. Fowler, 1991, s. 15).

Východiskový politicko-ideologický stereotyp nachádzajúci sa v kontexte oboch jazykových obrazov a zahŕňajúci aj uvedené referenčné prístupy je taktiež založený na kontrastnej dvojici Východ (socializmus) – Západ (kapitalizmus). Zjednodušene ho možno v rámci platnej propagandy interpretovať rovnicou Východ = dobrý a Západ = zlý. Z analýzy pramenného materiálu a jazykového stvárnenia kontrastných aspektov stereotypu vyplývajú zistenia, ktoré rozširujú základné kategórie (Východ a Západ) v zmysle princípu nominácie aj predikácie tak, ako to zobrazuje tabuľka 1 nižšie.

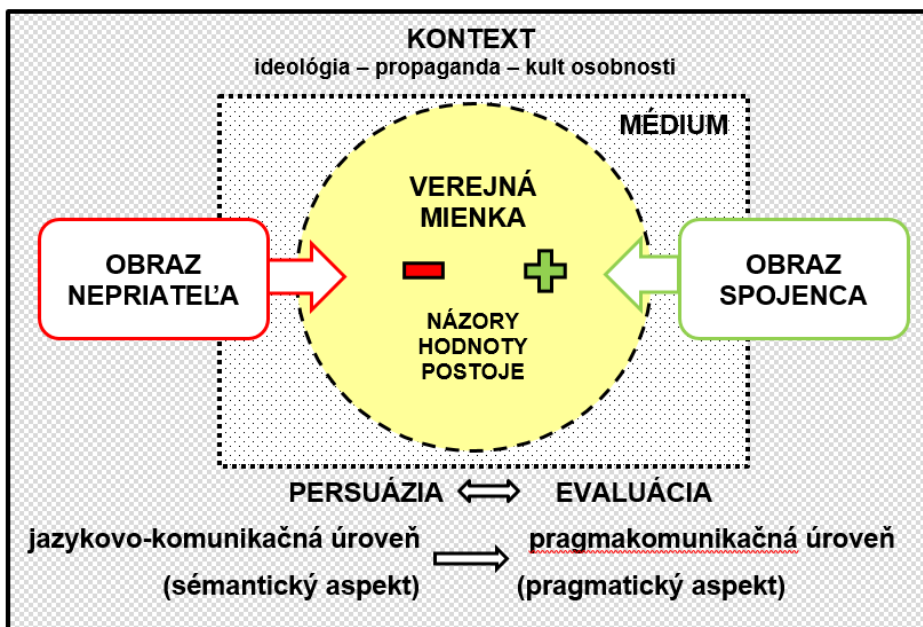
VÝCHOD	ZÁPAD
ochranca	utláčateľ
rodina	cudzosť
učiteľ	zradca
glorifikácia	degradácia
bojovník za mier	agresor
pacifizmus	militarizmus
pokrok	úpadok

Tabuľka 1 Rozvrstvenie stereotypu Východ – Západ.

V rámci hodnotenia oboch sústav, ktoré je súčasťou jednotlivých expresívnych pomenovaní, smeruje výsledná interpretácia získaných dát k pragmaštylistike a na pragmakomunikačnú úroveň textu (pozri obrázok 1), kde takisto vystupujú do popredia kontrastné atribúty. Na jednej strane sa Východu prisudzuje sila, veľkosť, sláva, odvaha, hrdinstvo, dôvera a pracovitosť. Pre čitateľskú verejnosť, i Československo ako celok, vystupuje Východný blok, primárne Sovietsky zväz, v pozícii kladne hodnoteného vzoru ako priateľ, brat, učiteľ a budovateľ v zmysle doslovnom (*staviteľia gigantických stavieb mieru a komunizmu*) i prenesenom (*šťastná generácia budovateľov komunizmu*). Na druhej strane Západ je zobrazovaný s atribútmi strachu, nebezpečenstva, úpadku, smrti, útlaku, nedôvery a zrady. Jazykovo aj ideologicky sa v ňom konštruuje obraz nepriateľa ohrozujúceho budovanie a výdobytky socializmu, tzv. socialistickej demokracie a „šťastnej budúcnosti“.

Na pragmakomunikačnej úrovni sa tým akcentuje vzťah adresáta k recipientovi (pragmatický aspekt), ktorý je budovaný v súčinnosti niekoľkých dominantných faktorov zasadených do vzťahovej schémy na obrázku 1. Základným textotvorným a štýlotvorným činiteľom nachádzajúcim sa v pozadí je extralingválny kontext, ktorého hodnotovou, hodnotiacou a mienkotvornou súčasťou je ideológia presadzovaná propagandou. Jedným z hlavných nástrojov propagandy boli prostriedky masovej komunikácie, ku ktorým sa zaraďuje aj skúmané periodikum *Pravda* ako ústredný orgán KSS, teda „výstavná skriňa“ ideológie a propagandy na Slovensku. Verejná mienka sa tak utvárala v presne vymedzenom názorovom priestore riadenom vyššími kontrolnými orgánmi vrátane cenzúry. Skúmaný kontrastný vzťah a podoba expresívneho pomenovania politického subjektu vstupuje do ohraničeného priestoru verejnej mienky rovnako ovplyvnená kontextom a prispôbená potrebám stránickeho periodika. Postoje a názory, ktoré sú týmto spôsobom utvorené a predkladané v horúcej podobe recipientovi

tak možno označiť za silne polarizovaný, subjektívny a proideologicky sformovaný konštrukt. Kontrast, na ktorom sú jazykové obrazy domácich i zahraničných politických subjektov vybudované, súvisí so širšie koncipovanou stereotypizáciou spoločnosti a umožňuje predkladať verejnosti jednoduché, zreteľné a vzájomne sa vylučujúce vzorce založené na princípe *bud' – alebo* bez možnosti strednej cesty.

Obrázok 1 Vzťahová schéma utvárania verejnej mienky s využitím kontrastu

V súvislosti s vyššie rozpracovanou lexikálno-sémantickou zložkou skúmaných expresívnych javov sa v straníckom periodiku zreteľne poukazuje nielen na požadované hodnoty a názory šírené médiami, ale zobrazuje sa aj dobovo aktuálne hodnotenie spoločenskej a politickej situácie, kladné aj záporné. Uvedené prejavy podporujú persuzívnu funkciu na lexikálnej, sémantickej aj štylistickej úrovni komunikátu, ale rovnako aj na pragmakomunikačnej úrovni straníckeho diskurzu. Základná funkcia textu názorovej publicistiky v tomto type diskurzu prirodzene postupuje od informačnej k evaluačnej a persuzívnej, ale vzhľadom na chýbajúce spätnoväzbové zložky a absenciu (oficiálnej) názorovej alternatívy aj k manipulácii.

Záver

Sumarizujúc výskumné zistenia a navrátiac sa k východiskovým cieľom a koncepcii predloženej štúdie konštatujeme, že faktor expresivity vstupuje prostredníctvom lexikálnej zložky textu do socio- aj pragmaštylistickej sféry, pričom rozširuje interpretačné spektrum politickej ideológie vo vzťahu ku kontextu aj komunikátu. Z výsledkov výskumu vyplýva synergia priamej (inherentnej) aj kontextovej expresivity ako dôležitého prvku utvárajúceho štýl mediálneho textu. Jej zapojenie v kontrastne budovaných textových súčiastiach naviazaných na politický subjekt v špecifickom mimojazykovom prostredí prehľbuje jazykovú, ale aj sociokultúrnu a politickú analýzu a interpretáciu skúmaného predmetu. Na základe predstavených zistení sme dokázali dôležitosť, význam, ale aj vzťahovo-funkčné možnosti, ktoré poskytuje kontrast v ideologicky determinovanom komunikačnom priestore.

Záveru vyplývajúce z expresívne a kontrastne vystavaných stereotypov v ideologicky podmienenom diskurze sú prínosom k tematike výskumu jazyka obdobia socializmu, avšak ich

potenciál presahuje aj ku komparatívnej analýze v usúvzťažnení so súčasným mediálnym diskurzom, a to v niekoľkých rovinách. Z hľadiska analyzovaného komunikačného kanálu dochádza k posunu od terciárnych (tradičných) ku kvartérnym médiám (elektronickým), čím sa ale nestráca ich význam v podobe politického, ekonomického a mocenského fenoménu. Transformáciou kontextových zložiek z totalitného na demokratické štátoprávne usporiadanie sa odbúrava ideológia a propaganda v takom zmysle, ako boli zaužívané pred rokom 1989, čo však, opäť, neznamená, že by v novom kontexte nedochádzalo k vplyvu ideológie/í v širšom slova zmysle. Nástup nových mocensko-komunikačných stratégií a posun do *e*-diskurzu by nemal automaticky znamenať vytesnenie výskumov staršieho obdobia, najmä ak je našim cieľom vnímať a hodnotiť komunikačné procesy v ich komplexnosti (k tomu viac Volek, Jiráček, Köpplová, 2006, s. 17). Analýza jazyka v tradičnom médiu v oficiálnom straníckom diskurze je preto východiskovým komparačným pilierom i v rámci posunu štruktúry komunikácie podľa Flusserovej typológie (2002) od pyramídového diskurzu k sieťovému dialógu.

Zoznam citovanej literatúry

- EAGLETON, T. 2007. *Ideology: an introduction*. London, New York: Verso, s. 1 – 9.
- ECO, U. 2013. Vytváření nepřítel. In: *ECO, U. 2013. Vytváření nepřítel a jiné příležitostné texty*. Praha: Argo, s. 10.
- BECK, U. 1997. The Sociological Anatomy of Enemy Images. The Military and Democracy After the End of the Cold War. In: *FIEBIG-VON HASE, R., LEHMKUHL, U. (Eds.) 1997. Enemy Images in American History*. Providence, Oxford: Bergham Books, s. 66 – 67.
- BILLIG, M. 2004. Discursive, Rhetorical and Ideological Messages. In: *WETHERAL, M. et al. 2004. Discursive Theory and Practise*. London: Sage, s. 218.
- CINGEROVÁ, N. 2015. Diskurzivní strategie modelování obrazu druhého na příkladě týždenníka Argumenty a fakty. In: *Jazyk a kultura, 2015/21 – 22*, s. 4 – 11.
- DIJK, T. A. 2011. Introduction: The Study of Discourse. In: *DIJK, T. A. (ed.) 2011. Discourse studies: A multidisciplinary introduction*. Los Angeles: Sage, s. 1 – 7.
- DIJK, T. A. 2008. *Discourse and power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- FAIRCLOUGH, N. 1995. *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- FINDRA, J. 2013. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta, s. 164.
- FLUSSER, V. 2002. *Komunikológia*. Bratislava: Media Institute, s. 17.
- FOWLER, R. 1991. *Language in the news. Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge, 1991.
- IŁOWIECKY M., ZASEPA, T. 2003. *Moc a nemoc médií*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- JÍLEK, V. et al. 2020. *Jazyková expresivita v hlavních zpravodajských relacích ČT, TV Nova, FTV Prima a TV Barrandov*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 10.
- KLINGOVÁ, J. 2018. Emócie a emocionálnosť v mediálnej interakcii (so zameraním na jazyk športu). In: *Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 2*, s. 141 – 174.
- KMEŤ, N. 2021. „Iné“ nemusí znamenať nepriateľské. In: *Politické vedy, 2021, roč. 24, č. 1*, s. 113 – 134.
- KOVÁČOVÁ, N., KRÁLIK, J. 2017. *Úvod do štúdia verejnej politiky*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, Fakulta verejnej politiky a verejnej správy, s. 98 – 99.
- KRAUS, J. 2008. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum.

- KRUPA, V. 2000. O používaní a zneužívaní jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 2000, roč. 51, č. 1, s. 8 – 15.
- McQUAIL, D. 2016. *Žurnalistika a spoločnosť*. Praha: Karolinum, s. 220.
- MISTRÍK, J. 1993. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: VEDA.
- MOLNÁROVÁ, P. 2021. Expresivnosť v obraze nepriateľa v straníckom diskurze (1948 – 1956). Príspevok na 11. medzinárodnej konferencii o komunikácii konanej 16. – 17. 9. 2021 v Banskej Bystrici. [V tlači.]
- NEČASOVÁ, D. 2020. *Obrazy nepřítele v Československu 1948 – 1956*. Brno: Host, s. 12.
- SCHNEIDEROVÁ, S. 2015. *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Karolinum.
- SLANČOVÁ, D. 1996. *Praktická štylistika*. Prešov: Slovacontact, s. 98 – 99.
- VOLEK, J., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. 2006. Mediální studia: východiska a výzvy. In: *Mediální studia*, 1, 2006, č. 1, s. 10.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0662/22 Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch.

Kontakt

Mgr. Patrícia Molnárová, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Tajovského 51, 974 01, Banská Bystrica
Slovensko
Email: patricia.molnarova@umb.sk